

andring, det Hege Skjeie har kaldt „den politiske betydning af køn“.

Et af problemerne er, hvad der skal sættes i stedet for de gamle myter og begreber. Efterslæbshypotesen, som har en central placering i bogen, er efter min mening ikke noget overbevisende alternativ. Den er en slags naiv fremskrivning af kvantitative udviklingstendenser, som reducerer udviklingens flertydighed til én dimension, og kan derfor ikke anvendes som en samlet forståelsesramme af køn og politisk forandring. Artiklerne viser, at forklaringsrammen må være mange-dimensionel, fordi udviklingen ofte er tve-tydig og de kvantitative udligningstendenser kan eksistere samtidig med nye kvalitative kønsforskelle i politisk deltagelse, politiske holdninger og politisk sprog i bestemte grupper (de unge) og parallelt med reproduktion af gamle køns-skævheder i forhold til konkrete områder (fagforeningerne).

Karvonens artikel peger på, at samspillet mellem økonomiske og politiske faktorer har været, og fortsat vil være, et centralt omdrejningspunkt for forståelse af kvinders integration i fagbevægelsen. Bergquists artikel viser, at (ny)institutionalismen, som sætter fokus på de institutionelle spilleregler og på samspillet mellem aktører og politiske institutioner, kan være et frugtbart udgangspunkt for et feministisk perspektiv på politiske institutioner. Andre artikler peger på et behov for at udvikle et politisk kulturelt perspektiv, for eksempel betydningen af forholdet mellem det civile samfund og staten for kvinders politiske mobilisering. Endelig peger Bermtzens artikel på samspillet mellem politiske og kulturelle faktorer som et centralt element til at forklare barrierer og potentialer for at fremme kvinders interesser i en social transformationsproces.

Bogens budskab er, at der er sket dramatiske forbedringer af kvinders deltagelse og repræsentation i politik i 1980'erne, som radikalt har forandret både det politiske og sociale liv i Skandinavien. Målet må være at udvikle en mere nuanceret forståelse af politisk forandring, der kan overvinde den ufrugtbare (og ideologiske) dualisme mellem det pessimistiske marginaliseringsperspektiv og det optimistiske lighedsperspektiv. Det er en fælles udfordring at forklare udviklingen i kvinders politiske deltagelse og repræsentation og vurdere, hvilken betydning kvinder har for det politiske liv. Hvilket samspil eksisterer mellem det civile samfund og staten, og mellem økonomi og politik, og hvilken betydning får kvinders politiske holdninger og værdier for den økonomiske krise og velfærdsstatens aktuelle transformation? Hvorfor er kvinders position på arbejdsmarkedet på en række områder blevet forringet parallelt med kvinders integration i det politiske liv?

Birte Siim
Institut for Samfundsudvikling
og Planlægning
Aalborg Universitet

Nina C. Raaum (red.) *Kjønn og politikk*, Oslo: Tano, 350 s.

Det er af flere grunde en spændende antologi, som Nina Raaum har redigeret om køn og politik i Norge. For det første er Norge speciel. Selv om de nordiske lande som regel fremstilles som værende fælles om verdensrekorden i højeste kvinde-repræsentation, så ligger Norge i spidsen på nordisk plan. For det andet udgør bogen i sin selvforståelse et brud med de

andring, det Hege Skjeie har kaldt „den politiske betydning af køn“.

Et af problemerne er, hvad der skal sættes i stedet for de gamle myter og begreber. Efterslæbshypotesen, som har en central placering i bogen, er efter min mening ikke noget overbevisende alternativ. Den er en slags naiv fremskrivning af kvantitative udviklingstendenser, som reducerer udviklingens flertydighed til én dimension, og kan derfor ikke anvendes som en samlet forståelsesramme af køn og politisk forandring. Artiklerne viser, at forklaringsrammen må være mange-dimensionel, fordi udviklingen ofte er tve-tydig og de kvantitative udligningstendenser kan eksistere samtidig med nye kvalitative kønsforskelle i politisk deltagelse, politiske holdninger og politisk sprog i bestemte grupper (de unge) og parallelt med reproduktion af gamle køns-skævheder i forhold til konkrete områder (fagforeningerne).

Karvonens artikel peger på, at samspillet mellem økonomiske og politiske faktorer har været, og fortsat vil være, et centralt omdrejningspunkt for forståelse af kvinders integration i fagbevægelsen. Bergquists artikel viser, at (ny)institutionalismen, som sætter fokus på de institutionelle spilleregler og på samspillet mellem aktører og politiske institutioner, kan være et frugtbart udgangspunkt for et feministisk perspektiv på politiske institutioner. Andre artikler peger på et behov for at udvikle et politisk kulturelt perspektiv, for eksempel betydningen af forholdet mellem det civile samfund og staten for kvinders politiske mobilisering. Endelig peger Bermtzens artikel på samspillet mellem politiske og kulturelle faktorer som et centralt element til at forklare barrierer og potentialer for at fremme kvinders interesser i en social transformationsproces.

Bogens budskab er, at der er sket dramatiske forbedringer af kvinders deltagelse og repræsentation i politik i 1980'erne, som radikalt har forandret både det politiske og sociale liv i Skandinavien. Målet må være at udvikle en mere nuanceret forståelse af politisk forandring, der kan overvinde den ufrugtbare (og ideologiske) dualisme mellem det pessimistiske marginaliseringsperspektiv og det optimistiske lighedsperspektiv. Det er en fælles udfordring at forklare udviklingen i kvinders politiske deltagelse og repræsentation og vurdere, hvilken betydning kvinder har for det politiske liv. Hvilket samspil eksisterer mellem det civile samfund og staten, og mellem økonomi og politik, og hvilken betydning får kvinders politiske holdninger og værdier for den økonomiske krise og velfærdsstatens aktuelle transformation? Hvorfor er kvinders position på arbejdsmarkedet på en række områder blevet forringet parallelt med kvinders integration i det politiske liv?

Birte Siim
Institut for Samfundsudvikling
og Planlægning
Aalborg Universitet

Nina C. Raaum (red.) *Kjønn og politikk*, Oslo: Tano, 350 s.

Det er af flere grunde en spændende antologi, som Nina Raaum har redigeret om køn og politik i Norge. For det første er Norge speciel. Selv om de nordiske lande som regel fremstilles som værende fælles om verdensrekorden i højeste kvinde-repræsentation, så ligger Norge i spidsen på nordisk plan. For det andet udgør bogen i sin selvforståelse et brud med de

såkaldte gamle metaforer om kvinders politiske afmagt. Og for det tredje rejser bogen direkte og indirekte nogle centrale perspektiver om, hvad de mere brede politiske konsekvenser af kvinders offentlige politiske integration er.

Det er bogens store styrke, at den favner forholdsvis bredt i det politiske landskab. Med afsæt i en udmærket overblikssagtig artikel af Anne Hilde Nagel om politiseringen af køn i forskellige historiske faser belyses den aktuelle udvikling i køn og politik på en række områder: fra udviklingen i den politiske repræsentation og det politiske lederskab over partidemokrati og vælgeradfærd til det politiske medborgerskab, primært set som den brede politiske deltagelse. Disse artikler ligger inden for, hvad man kan kalde politologiens kerneområder, og de er med få undtagelser alle skrevet på baggrund af kvantitative survey-data. To artikler i bogen ser jeg mere som eksempler på „nye“ og spændende vinkler på forskningsfeltet, både indholdsmæssigt og metodisk. Det drejer sig om en artikel om køn og politisk kundskab af Kristin Strømsnes og en artikel om kønstereotype forestillinger om politikere af Richard Matland.

Bogens helt klare budskab er forandringer. Den insisterer på en større lydhørhed over for de fundamentale ændringer, der gennem de sidste ca. 25 år er sket i forholdet mellem kvinder og politik. Og den argumenterer overbevisende for, at der generelt er sket en integration af kvinder i det politiske system og hermed skabt en større politisk lighed mellem kønnene. På det grundlag forkaster den de gamle forklaringer og råber på nye. Mit overordnede indtryk af bogen er, at den er god og nuanceret til at registrere og redegøre for de empiriske forandringer. Dermed er den også et godt afsæt til at af- og be-

kræfte eksisterende forklaringer om forholdet mellem køn og politik. Til gengæld synes jeg det kniber mere med næste led: nemlig at opstille nogle nye og brugbare forklaringer. Det vender jeg tilbage til.

De store forandringer ses først og fremmest på stigningen i kvinderepræsentationen. Denne udvikling dokumenteres grundigt i artiklen „Politisk repræsentation“, hvor Nina Raaum viser udviklingen i en støt stigende kvinderepræsentation (mest udpræget på det parlamentariske niveau og i mindre grad på for eksempel det kommunale niveau). På den baggrund argumenterer hun for, at kvindeforskningen i for høj grad har fokuseret på de mørke sider og betonet kvinders institutionelle afmagt, og hun opfordrer til, at marginaliseringshypotesen erstattes med den såkaldte efterslæbshypotese. Denne hypotese lægger op til en forventning om, at den hierarkiske og funktionelle arbejdsdeling mellem kønnene vil aftage over tid. Historisk har dette efterslæb været et generelt kendetegn for nye politisk mobiliserede grupper.

I forlængelse af ovenstående udvikling stiller Hege Skjeie i artiklen „Politisk lederskab: idealer og vrengebilleder“ det interessante spørgsmål, om det gør en forskel, at kvinderepræsentationen er steget. Hendes udgangspunkt er interviews med samtlige ministre i Gro Harlem Brundtlands „kvinderegering“ fra 1986 (med 42 pct. kvinder). Undersøgelsen viser blandt andet, at de kvindelige ministre i et meget ringe omfang betoner køn som en kvalifikation for deltagelse i regeringen. Langt snarere - og i mindst lige så høj grad som deres mandlige kolleger - fremhæver de kompetence og især politiske erfaringer. Ser man på lederrollerne, viser det sig, at hvor de kvindelige ministre fremhæver en beslutsom og resultatorienteret lederstil, lægger de mandlige

ministre mere vægt på enten at være åben og dialogorienteret eller på at være i rollen som „partiets tro tjener“ (agent). Resultaterne stiller spørgsmålstejn ved de stereotype forestillinger om især de kvindelige politiske ledere og understreger, at de kvindelige toppolitikere har fået et større rolleregister at spille på.

Dette betyder ikke, at køn ikke har nogen politisk betydning. Både de kvindelige og mandlige ministre understreger, at kvindeintegrationen på det politiske topniveau har ændret politikens dagsorden og etableret normer om politik, hvor de kvindepolitiske forpligtelser og den kønspolitiske relevans ikke overses. Men Skjeie understreger, at køn for ministre ikke ses som en konfliktdimension. Det er vigtigt for dem mere at fremhæve, hvad der forener end hvad der adskiller medlemmerne af regeringen. Dikotomien mellem det mandlige og det kvindelige - i mandat, i lederstil og i politikens indhold - er med andre ord brudt ned på det politiske topniveau.

Det er interessant at sammenligne disse perspektiver med de resultater som Knut Heidar og Nina Raaum præsenterer i artiklen „Partidemokrati i endring“, hvor de blandt andet viser, at der inden for de fleste partier er forskellige holdninger mellem kvinder og mænd i forhold til de politiske prioriteringer. Forfatterne peger da også på, at der er en klar tendens til, at jo højere man kommer op i partihierarkierne, jo mere „partikonforme“ bliver medlemmerne - en tendens som jo også Skjeies ministerundersøgelse bekræfter. Set i en dansk sammenhæng er artiklen om partidemokratiet interessant, fordi den viser, at den kvindepolitiske mobilisering i Norge i langt højere grad end i Danmark også er slået igennem i de politiske partier. Kvinderne er kommet ind i de politiske partier, og der er forholdsvis små for-

skelle i kvinders og mænds aktivitetsniveau.

Per Selle og Bjarne Øymur tager i artiklen „Det frivillige organisations-samfundet i omformning: Vert kjønngabet borte?“ udgangspunkt i de grundlæggende forandringer, der er sket i de frivillige organisationer. I det tidligere organisations-samfund spillede kvinderne en betydelig rolle i for eksempel kvindeorganisationerne og i de humanitære organisationer. Disse organisationer er i dag svækket, og de har mistet en stor del af deres medlemsskare og indflydelse. I det moderne samfund er det nogle andre - mindre politiske og mere instrumentelle organisationer - der har fået betydning, for eksempel i relation til kultur og fritid. Vi bevæger os med andre ord i retning af et mindre kønssegregeret organisations-samfund, men kvinderne er ikke rigtig kommet på banen i de nye organisationer. For forfatterne hænger dette sammen med udviklingen i det civile samfund, og en af deres pointer er, at organisations-samfundet afspejler en generel tendens til krav om dybtgående kognitiv reorganisering, og de hælder til efterslæbshypotesen, hvor kvinder på sigt vil blive integreret i det moderne organisations-samfund.

Bevæger vi os til masseniveauet, viser Nina Raaums artikel „Det politiske medborgerskab“, at de traditionelle forskelle mellem kvinders og mænds politiske deltagelse i Norge stort set er udjævnet. Det gælder dog ikke den politiske aktivitet på arbejdsmarkedet, hvor der fortsat er en udpræget mandsdominans. Artiklen, der blandt andet bygger på data-materiale fra den norske medborgerundersøgelse, indeholder en interessant sammenligning med den svenske og den danske medborgerundersøgelse. Hvor de svenske data påpeger, at der er tale om

en kønsarbejdsdeling i politik (mellem det store og det lille demokrati) viser den danske undersøgelse, at der stadig væk på nogle områder er tale om uligheder i kønnenes deltagelse. Den norske undersøgelse viser ligesom den danske, at de største kønsforskelle findes blandt de veluddannede grupper. Det betyder med andre ord, at den politiske mobilisering ikke i sig selv fjerner kønsuligheder. Tværtimod er der en tendens til, at mobiliseringen både i Norge og Danmark har styrket kønsuligheden blandt de meste aktive grupper, fordi den har „løftet“ mænds deltagelse mere end kvinders.

Medborgerundersøgelserne er et godt udgangspunkt for en dialog. Nina Raam mener for eksempel, at vi i den danske medborgerundersøgelse tolker for hårdt på forholdsvis små (men dog stadig statistiske signifikante) forskelle i kvinders og mænds samlede politiske deltagelse. Set i et større perspektiv - forandringen over tid - er jeg enig i, at det er små forskelle, der er tale om. Men på den anden side ligger der for mig at se også en vigtig opgave i at undersøge, om der fortsat findes forskelle i kvinders og mænds politiske deltagelse. Og det viser den danske undersøgelse, at der er på dette aggregerede niveau. Og selv om der er tale om forholdsvis små forskelle, var vi overraskede over dem, fordi vi havde forventet enten at finde lighed mellem kønnene på dette punkt eller en kønsarbejdsdeling i politik som i Sverige. Det interessante ligger dog i mindst lige så høj grad i tolkningen af tallene. For eksempel i spørgsmålet om, hvornår en statistisk forskel mellem kønnene gør det rimeligt at tale om ulighed og dominans.

Det er helt klart, at Nina Raam og de fleste af de andre forfattere i denne antologi har blik for forandringerne og for at se tendenserne i retning af lighed. De er

hermed med til at gøre op med det, der betegnes som det mørke billede af kvinder som politiske aktører. I stedet fremstilles et lyst billede af kvinder som politisk mobiliserede og integrerede aktører på stort set alle niveauer af det politiske system. Der er stadig nogle mørke „huller“ - for eksempel på arbejdsmarkedet, i de moderne fritidsorganisationer og i kvinders politiske interesse og politiske kundskab. Men det går i den rigtige retning, udviklingen er vendt. Flere af forfatterne argumenterer for, at man må forkaste marginaliseringstesen, og de argumenterer i stedet for efterslæbshypotesen, der betoner forandringsprocessen og forudsiger, at de sidste eksempler på en hierarkisk og funktionel arbejdsdeling mellem kønnene sandsynligvis vil forsvinde, når kvinders rolle som „nyankomne“ i politik er overstået. Det er på den måde et positivt og optimistisk billede, der tegnes. Men jeg synes, det er forenklet.

Inden for forskningen i køn og politik har der været en uheldig tendens til dualisme: mellem på den ene side den pessimistiske forståelse, der betoner skabelse og genskabelse af kønssegregering og hierarki, og på den anden side den optimistiske forståelse, der betoner den lighed mellem kønnene, der er fulgt med kvinders politiske integration og mobilisering. Den norske antologi skriver sig klart ind i den sidste forståelse. Jeg synes dog fortsat, det er vigtigt at fastholde et dobbeltblik på udviklingen. For samtidig med, at det går fremad, kan vi også se, at der i den proces fortsat eksisterer og skabes forskelle og uligheder mellem kvinder og mænd. En af de helt centrale udfordringer til forskningen i dag er at forklare flertydigheden og kompleksiteten i denne udvikling. Det gøres ikke ved blot at henvise til et efterslæb for de nymobiliserede kvinder under ét.

Flere af artiklerne i bogen er kritiske over for kvindeforskningens hidtidige behandling af dette forskningsfelt. Der er en diskrepans mellem forskning om den politiske betydning af køn og kvinders politiske praksis, skriver Nina Raaum for eksempel (p. 88). Men hvor Raaum er meget åben over for at se processer og udvikling i kvinders politiske praksis, synes jeg hun overser, at også forskning er en proces. Hun henviser til kvindeforskningens forklaringer i 1970'erne (for eksempel Beatrice Halsaa's kvindekulturforklaring) og 1980'erne (for eksempel Helga Maria Hernes' jernlovshypotese), men negligerer for mig at se den kontekst, hvorunder disse forklaringer blev udviklet. For eksempel kvindekulturforklaringen i en tid, hvor der selv i Norge var en meget stor forskel i kvinders og mænds politiske deltagelse. Og jernlovshypotesen i en tid, hvor kvinderepræsentationen godt nok steg, men hvor der fortsat var stor ulighed mellem kønnene knyttet til de korporative organer. Det har med andre ord ikke kun været det „mørke“ syn på køn og politik, der har betinget denne diskrepans, men også, at det reelt har været svært for forskningen at følge med en så eksplosiv udvikling. Faktisk var der en forholdsvis stor ulighed og manddominans i store dele af det politiske system og den politiske deltagelse i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne. Mange af de „gamle“ teorier var for mig at se udmærkede forsøg på at forklare udviklingen i en bestemt historisk periode eller tidsinterval. Men jeg synes til gengæld, at man kan argumentere for, at dele af kvindeforskningen har opereret med et for snævert politikbegreb og med et negativt og ubrugeligt magtbegreb. Det har resulteret i, at man i perioder har haft svært ved empirisk og teoretisk at forbinde det helt unikke samspil, der har

kendetegnet den nordiske udvikling med en kvindemobilisering fra neden, der har spillet sammen med en begyndende integration fra oven.

Jeg synes, at den aktuelle teoretiske udfordring er at indkredse og forklare, hvad man kan kalde kønnets mangfoldige politiske betydninger. Og her synes jeg kvindeforskningen har manglet og fortsat mangler nuancer. Set under ét har der været en tendens til essentialisme, til at se alle kvinder som ens og en tendens til universalisme, til at ville opstille én forklaring på det hele. Lidt forenklet: enten patriarkatet og mandsundertrykkelsen eller kvindemobiliseringen og de kvindevenlige nordiske velfærdsstater. Selv om den udvikling, der rulles op for os i antologien klart viser, at kvinder er blevet integreret i det politiske system, så er det alligevel, som jeg har været inde på tidligere, et broget, mangfoldigt og flertydigt billede, der tegnes. Og selv om udviklingstendenserne er klare, så er de samtidig ikke lineære, men er præget af diskontinuitet. Disse forskelligheder, brudflader og nuancer bør være en vigtig del af afsættet for, at der kan udvikles nye brugbare og perspektivrige forklaringer.

Det drejer sig for eksempel om forskelle i den politiske betydning af køn inden for forskellige sektorer af samfundet. Hvorfor er der så stor forskel på kønsrelationer på arbejdsmarkedet og i politikken? Hvordan spiller kønsrelationerne sammen med eksisterende hierarkier på de to områder? Og hvordan kan det være, og hvad betyder det, at køn som konflikt-dimension får en mindre betydning jo højere man kommer op i de politiske hierarkier? Er det for eksempel et udtryk for, at statsfeminismen eller feminiseringen fra oven er ved at ændre betydning? Eller er det et udtryk for en vedvarende eller ny radikaliseringsproces fra neden?

Det drejer sig også om at perspektivere og forklare forskelle inden for gruppen af kvinder og gruppen af mænd. Der kan for eksempel ikke opstilles én forklaring om den politiske betydning af køn, der dækker alle nulevende generationer. Både den danske og den norske medborgerundersøgelse viser, at samspillet mellem køn og generation er af afgørende betydning. Det gælder for de unge medborgere i dag, men det gælder også for de generationer, der har været drivende i kvinders mobiliseringsfase, hvor resultaterne om nye kønsforskelle i de mobiliserede grupper oplagt kan diskuteres op mod tendensen til større lighed som et fænomen, der går igen i flere nordiske lande.

Jeg synes, forskningsfeltet om køn og politik trænger til teoretisk nytænkning. Måske er det ikke længere nok at interessere sig for kønnets politiske betydning og forandringerne i forholdet mellem køn og politik. Måske er det mindst lige så vigtigt at se det i et perspektiv, der lægger op til, at også politikken har fået nogle nye betydninger i det moderne samfund. Hvordan spiller for eksempel tendenserne til stigende individualisering og refleksivitet i politik sammen med køn? I Selle og Øymurs artikel berøres dette i forhold til at forstå den nye rolle, som de frivillige organisationer har i det moderne samfund, og deres afsæt i det civile samfund og bruddet med komplementære kønsystem er interessant og perspektivrig. Det næste led er for mig at se at forklare, hvorfor for eksempel de nye kultur- og fritidsorganisationer for øjeblikket ekspanderer med mændene som de vigtigste såkaldte moderniseringsagenter.

Ann-Dorte Christensen
Institut for Samfundsudvikling
og Planlægning
Aalborg Universitet

Anders Todal Jensen og Henry Valen (red.), *Brussel midt imot*, Folkeavstemningen om EU, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995, 220 s.

Nordmændene har haft to folkeafstemninger om, hvorvidt Norge skulle være medlem af det europæiske fællesskab, der i dag hedder Den europæiske Union. Bogens samling af kapitler med i alt seks forfattere giver en gennemgang af de norske vælgers holdninger til europæisk integration tilbage til 1972, hvor den første folkeafstemning fandt sted. Kapitlet om opinionsudviklingen fra 1972 til 1994 er skrevet af Bent Aardal og Anders Todal Jensen, og denne tilbageskuende del af bogen er en mindre, men alligevel særdeles værdifuld del, idet den lægger op til forståelse af det nej, der blev gentaget i 1994. Kapitlet viser også, at EF/EU ikke har været første tema på den politiske dagsorden ved alle valgene i den mellem-liggende periode. Der er andre spørgsmål, der også interesserer nordmændene.

Valgdeltagelsen var i 1994 rekordhøj, 89 pct. sammenholdt med 79 pct. i 1972, men interessen var ved begge lejligheder meget stor, og det lyser af bogens tekst, som det lyser af bogens titel, at det er en sag, der optager nordmændene meget.

Den norske EU-debat handlede i 1972 og igen i 1994 mest om Norges interesser og norske samfundsforhold, og heri er der intet specielt. Sådan er det oftest med disse folkeafstemninger, selv om de drejer sig om deltagelse i en europæisk udvikling. Ledende kræfter både på ja-siden og på nej-siden så EU-spørgsmålet i et nationalt perspektiv, og begge hævdede, at de varetog landets og folkets interesser. Det specielt interessante ved bogens analyser er, at de giver en baggrund for forståelse af, at disse modsætninger er dybt forankrede i det moderne Norges